
Az unikornis nyomában? A Covid-19 elleni védőoltások globális hozzáférhetősége a TRIPS-mentesség, az egészséghez való jog és a fejlődéshez való jog háromszögében

Béres Nóra*

Jelen tanulmány a Covid-19 elleni vakcinák globális hozzáférhetőségének nemzetközi jogi elemzésére vállalkozik a TRIPS Megállapodásban található rendkívüli szabadalommentesség, valamint az egészséghez való jog és a fejlődéshez való jog tükrében. Ennek keretében vizsgálat alá kerül, hogy vajon azon WTO-tagoknak, akik az egészséghez való jogot és a fejlődéshez való jogot garantáló nemzetközi instrumentumok részesei, van-e emberi jogi szempontú kötelezettsége a vakcinaszabadalom felfüggesztésére? És ha van, akkor vajon ez a kötelezettség jogilag mennyire kikényszeríthető? És ha van és ki is kényszeríthető, akkor vajon mennyire célravezető? Vagy csupán az unikornis nyomába eredünk?

Kulcsszavak: Covid-19, GSZKJNE, méltányos vakcinaelosztás, vakcinákhoz való globális hozzáférés, WTO, TRIPS-mentesség, egészséghez való jog, fejlődéshez való jog.

Finding the Unicorn? Global Access to COVID-19 Vaccines in Terms of the TRIPS Waiver, the Right to Health and the Right to Development

This paper seeks to provide an analysis on global access to COVID-19 vaccines from the aspects of international law, in terms of the TRIPS waiver of patents as well as the right to health and the right to development. In this vein, it is discussed if WTO member states parties to international instruments declaring the right to health or the right to development have any obligations under international human rights law to wave patents of coronavirus jabs? If so, is it enforceable in a legal way? And if this obligation does exist, and it is enforceable, is it effective for real? Or are we only trying to find the unicorn?

Keywords: COVID-19, equitable distribution of vaccines, global access to vaccines, ICESCR, TRIPS waiver, right to health, right to development, WTO.

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2022.1.1943>

1. Problémafelvetés

Ezen tanulmány ötletét egy, a The Economist által 2021. januárban közzétett [1] jelentés adta, ami bemutatta, hogy az egyes országok mikorra fogják elérni a

* Egyetemi tanársegéd, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai és Nemzetközi Jogi Intézet, Nemzetközi Jogi és Összehasonlító-jogi Intézeti Tanszék; kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Közjogi Kutatási Főosztály.

Covid-19 elleni teljes átoltottságot. A kutatás szerint erre 37 országban (köztük az Európai Unió tagállamaiban, az Egyesült Királyságban¹ és az Amerikai Egyesült Államokban²) már 2021 végén sor kerülhet, 30 országban (így Ausztráliában, Brazíliában, Kanadában, Japánban, Mexikóban vagy Oroszországban) 2022 közepén, 37 országban (például Indiában vagy Kínában) 2022 végén, míg 84 országban (úgy mint Ukrajnában, valamint számos afrikai, közép- és délkelet-ázsiai, illetve dél-amerikai országban) legkorábban csak 2023 elején – ha egyáltalán valaha.³ A fenti számokat támasztják alá az Our World in Data 2021. novemberi adatai is: bár a Föld népességének 49,9%-a már megkapta a koronavírus elleni védőoltás legalább egyik adagját (ami e sorok írásakor 7,15 milliárd dózist jelent összesen és 27,19 milliót naponta), a fejlődő országok lakosságára vetítve ez az arány csupán 3,9%.⁴

Ahhoz, hogy a Covid-19 világjárvány véget érjen, a Föld népességének nagy részét immunizálni kell a betegség ellen, ami a legbiztonságosabban és a leggyorsabban csak védőoltással érhető el. Kevesebb mint 12 hónappal a pandémia kitörése után számos kutatócsoport ki is fejlesztette a SARS-CoV-2 vírus elleni vakcináját, és napjainkban az igazi kihívást már nem a védőoltások előállítására, hanem a vakcinák méltányos hozzáférhetősége képezi, azaz, hogy ne csak a fejlett, hanem a fejlődő országok lakossága is védetté váljon.

A globális átoltottság kitolódása ellenben komoly aggodalomra adhat okot, hiszen az – mint ahogyan azt az Egyesült Nemzetek Szervezetének (a továbbiakban: ENSZ) Főtitkára, António Guterres⁵ és az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization, a továbbiakban: WHO) Főigazgatója, Tedros Adhanom Ghebreyesus⁶ többször hangsúlyozták – nemcsak morális értelemben aggályos, hanem a védőoltások egyenlőtlen hozzáférhetősége a járvány elhúzódásához és újabb vírusmutációk kialakulásához, végső soron pedig további korlátozó intézkedésekhez, és súlyos emberi, illetve gazdasági veszteségekhez vezethet.

¹ Az egészségügyi veszélyhelyzetről és koronavírus-járvány kezeléséről az Egyesült Királyságban lásd bővebben Domaniczky Endre: A különleges jogrend az Egyesült Királyságban, in: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei* (szerk.: Nagy Zoltán – Horváth Attila), Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 252–276. o.

² Az Egyesült Államok kezdeti járványkezeléséről lásd bővebben Béres Nóra: Ahol a különleges jogrend egyáltalán nem is különleges: az amerikai modell, in: Nagy – Horváth i.m. 563–591. o.

³ The Economist, Vaccine Nationalism Means That Poor Countries Will Be Left Behind, <https://www.economist.com/graphic-detail/2021/01/28/vaccine-nationalism-means-that-poor-countries-will-be-left-behind> (letöltve: 2021. 10. 22.); Economist Intelligence, More Than 85 Poor Countries Will Not Have Widespread Access to Coronavirus Vaccines before 2023, <https://www.eiu.com/n/85-poor-countries-will-not-have-access-to-coronavirus-vaccines/> (letöltve: 2021. 10. 22.)

⁴ Our World in Data, Coronavirus (COVID-19) Vaccinations, <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations> (letöltve: 2021. 11. 04.)

⁵ United Nations, Secretary General, Statements and Messages, SG/SM/20998, 1 November 2021, As COVID-19 Claims Record 5 Million Lives, Secretary-General Calls on Leaders to Ensure Vaccine Equity, Warning 'We Cannot Let Our Guard Down', <https://www.un.org/press/en/2021/sgsm20998.doc.htm> (letöltve: 2021. 11. 02.)

⁶ WHO, Vaccine Equity Declaration, Call to Action: Vaccine Equity, <https://www.who.int/campaigns/vaccine-equity/vaccine-equity-declaration> (letöltve: 2021. 11. 02.)

Nem meglepő tehát, hogy a WHO járványkezelési stratégiájának⁷ egyik alappillére a koronavírus elleni védőoltások méltányos elosztása képezi, melyet a COVAX elnevezésű program⁸ hivatott megvalósítani.⁹ „*Senki sincs biztonságban, ameddig nincs mindenki biztonságban*” hangsúlyozza a COVAX jelmondatát újra és újra a WHO Főigazgatója, egyetértésben számos élvonalbeli tudományos állásponttal. Így például legutóbb 2021. október 6-án látott napvilágot a *Science Translational Medicine* című orvosi szakfolyóiratban az Oxfordi Egyetem professzorának, Sarah Gilbertnek és a CEPI vezérigazgatójának, Richard Hatchettnek közös publikációja, amiben ismét a méltányos vakcinaelosztás jelentőségére és a védőoltások optimális felhasználására hívják fel a figyelmet.¹⁰

Noha a méltányos vakcinahozzáférhetőség és a koronavírus elleni védőoltásokat védő szabadalmak alóli ideiglenes mentességek erkölcsi, gazdasági és járványügyi szempontból teljes mértékben védhetők, érdemes lehet azt is megvizsgálni, hogy az ötlet emberi jogi szempontból mennyire megalapozható, illetve azt is, hogy a nemzetközi jog alanyai rendelkeznek-e olyan elidegeníthetetlen jogokkal, melyek alapján a méltányos vakcinahozzáférhetőség kikényszeríthető. Utóbbi kérdés megválaszolásához jelen tanulmány az egészséghez való jogot és a fejlődéshez való jogot hívja segítségül.

2. A TRIPS-mentesség mint könnyítés a méltányos vakcinahozzáférhetőséghez

A Covid-19 elleni védőoltások méltányos hozzáférhetőségének problémái mögött komplex okok húzódnak meg, átfogva az infrastrukturális, a technikai, a kereskedelmi és a jogi akadályokat.¹¹ Az infrastrukturális és a technikai természetűek közül az egyik legkézenfekvőbb, hogy számos (fejlődő) ország gyógyszeripara nem képes koronavírus elleni vakcina kifejlesztésére és gyártására, míg a kereskedelmi jellegűek közül az exporttilalmak és a potenciális tárgyalási kapacitás hiánya szab gátat a vakcinák elérhetőségének.¹² Ami a jogi akadályokat illeti, közülük jelenleg az oltóanyagokat védő szabadalmak kérdése áll leginkább a politikai diskurzusok és a

⁷ WHO, A year without precedent: WHO's COVID-19 response, <https://www.who.int/news-room/spotlight/a-year-without-precedent-who-s-covid-19-response> (letöltve: 2021. 10. 22.)

⁸ WHO, COVAX, Working for global equitable access to COVID-19 vaccines, <https://www.who.int/initiatives/act-accelerator/covax> (letöltve: 2021. 10. 22.)

⁹ A COVAX megvalósításában a WHO mellett a CEPI, a Gavi és a UNICEF is részt vesz. Lásd COVAX: CEPI's Response to COVID-19, <https://cepi.net/covax/> (letöltve: 2021. 10. 22.); Gavi, What is COVAX? <https://www.gavi.org/covax-facility> (letöltve: 2021. 10. 22.); UNICEF, COVAX: Ensuring Global Equitable Access to COVID-19 Vaccines, <https://www.unicef.org/supply/covax-ensuring-global-equitable-access-covid-19-vaccines> (letöltve: 2021. 10. 22.)

¹⁰ Sarah Gilbert – Richard Hatchett: No one is safe until we are all safe, *Science Translational Medicine*, 13 (2021), <https://www.science.org/doi/10.1126/scitranslmed.abl9900> (letöltve: 2021. 10. 10.)

¹¹ Maria Camila Gutierrez – Maria Jose Oliveros: Some Thoughts about Barriers to Access to a Possible Vaccine against the COVID-19, *Revista De Derecho Y Economía*, 55 (2021), 113–121. o.

¹² Els Torreele – Joseph J. Amon: Equitable COVID-19 Vaccine Access, *Health and Human Rights Journal*, 23 (2021), 273–288. o.

jogi szakirodalom vitáinak keresztüzében,¹³ így a továbbiakban a tanulmány is ezzel foglalkozik.¹⁴

A Covid-19 elleni védőoltások előállításának élvonalai a Pfizer/BioNTech, a Moderna, az Oxford/AstraZeneca és a Novavax amerikai, angol és német gyógyszeripari vállalatok voltak, akik az elsők között kezdték meg a leghatékonyabb vakcinák tömeges előállítását. Hozzájuk csatlakozott az orosz Szputnyik V, illetve a kínai Sinopharm és Sinovac, majd később az amerikai Johnson & Johnson egydózisú koronavírus elleni védőoltásával. Tekintve, hogy olcsóbbak, valamint tárolásuk és adagolásuk is egyszerűbb, a Szputnyik V és kínai oltóanyagokból nagy mennyiségben értékesítettek a fejlődő országoknak, akik nem tudták megvásárolni a drágább és egyben hatékonyabb nyugati vakcinákat. Noha az egyetemes vakcináció jelenlegi állása a tudományos innováció globális hiányosságainak, valamint a gazdasági és technológiai különbségeknek az elkerülhetetlen hozadéka, egyszersmind a vakcinanacionalizmus következménye is, mely különösen az Amerikai Egyesült Államokra és Európára jellemző. Utóbbi lényege abban áll, hogy a védőoltások beszerzése és elosztása során a fejlett országok saját lakosságukat előtérbe helyezték, illetve helyezik más államok lakosságával, különösen a fejlődő országok egészségügyi szempontból kiszolgáltatottabb betegeivel szemben.

A fenti helyzet javításának érdekében a Dél-afrikai Köztársaság és India¹⁵ azzal az ötlettel állt elő, hogy a Kereskedelmi Világszervezetenél (World Trade Organization, a továbbiakban: WTO) A szellemi tulajdonjogok kereskedelmi vonatkozásairól szóló megállapodás (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, a továbbiakban: TRIPS Megállapodás)¹⁶ szerinti szellemi tulajdonvédelem szokásos garanciái alól megpróbálták mentességet szerezni – hasonlóan az alapvető gyógyszerek TRIPS-mentességéhez.

A TRIPS Megállapodás 31. cikk b) pontja¹⁷ ugyanis rögzíti, hogy országos szükséghelyzet, egyéb rendkívüli sürgősségi körülmény vagy közhasznú, nem

¹³ Ana Santos Rutschman: The COVID-19 Vaccine Race: Intellectual Property, Collaboration(s), Nationalism and Misinformation, *Washington University Journal of Law & Policy*, 64 (2021), 177–183. o.

¹⁴ Diane Desierto: Equitable COVID Vaccine Distribution and Access: Enforcing International Legal Obligations under Economic, Social, and Cultural Rights and the Right to Development, *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 2 February 2021, <https://www.ejiltalk.org/equitable-covid-vaccine-distribution-and-access-enforcing-international-legal-obligations-under-economic-social-and-cultural-rights-and-the-right-to-development/> (letöltve: 2021. 10. 24.)

¹⁵ WTO Council for Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Waiver from Certain Provisions of the TRIPS Agreement for the Prevention, Containment and Treatment of COVID-19. Communication from India and South Africa, 2 October 2020, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/IP/C/W669.pdf&Open=True> (letöltve: 2021. 10. 23.)

¹⁶ 1998. évi IX. törvény az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) keretében kialakított, a Kereskedelmi Világszervezetet létrehozó Marrakesh-i Egyezmény és mellékleteinek kihirdetéséről.

¹⁷ TRIPS Megállapodás 31. cikk b) „Ha a Tagok jogszabályai lehetővé teszik a szabadsalom tárgyának a jogosult engedélye nélkül történő egyéb hasznosítását, beleértve a kormány által vagy a kormány által feljogosított harmadik fél által történő hasznosítást is, a következő rendelkezések az irányadók: [...] az ilyen hasznosítás csak akkor engedélyezhető, ha a hasznosítás előtt a javasolt hasznosító megkísérelte, hogy méltányos kereskedelmi feltételek mellett engedélyt szerezzen a jogosulttól, de erre vonatkozó erőfeszítései elfogadható időn belül nem jártak eredménnyel. E követelményhez egyik Tagnak sem kell ragaszkodnia országos szükséghelyzet, egyéb rendkívüli sürgősségi körülmény vagy közhasznú, nem

kereskedelmi hasznosítás esetén lehetséges a szabadalom tárgyának a jogosult engedélye nélkül történő egyéb hasznosítása (beleértve a kormány által vagy a kormány által feljogosított harmadik fél által történő hasznosítását) akkor is, ha a hasznosítás előtt a javasolt hasznosító nem kísérelte meg, hogy a jogosulttól méltányos kereskedelmi feltételek mellett engedélyt szerezzen. Mindazonáltal országos szükséghelyzet vagy egyéb rendkívüli sürgősségi körülmény esetén a jogosultat észszerű időn belül értesíteni kell.

A WTO Miniszteri Konferenciája a TRIPS Megállapodás fenti rendelkezését 2001-ben, a Dohai Nyilatkozatban¹⁸ értelmezte, melynek 4. pontja hangsúlyozza, hogy a TRIPS Megállapodás nem gátolja, illetve gátolhatja a tagállamokat a közegészség védelmében. Ezzel összhangban, miközben a Miniszteri Konferencia megismételte a TRIPS Megállapodás iránti elkötelezettségét, megerősítette, hogy a megállapodást úgy kell értelmezni és végrehajtani, hogy az elősegítse a WTO-tagokat a közegészség védelmében, így különösen a gyógyszerekhez való hozzáférés mindenki számára történő biztosításában.

A TRIPS Megállapodás idézett cikkét a WTO tagjai később, 2005. december 6-án módosították:¹⁹ a 31bis cikk²⁰ lehetővé teszi a 31. cikk f) pontja²¹ alóli mentességet a hazai gyártási kapacitással nem rendelkező államok számára, azaz, hogy más államokban előállított olcsóbb generikus gyógyszereket importáljanak, összhangban a WTO 2003. augusztus 30-i, a Dohai Nyilatkozat 6. pontjának végrehajtásáról szóló határozatával.²²

A fentieket szem előtt tartva, a Dél-afrikai Köztársaság és India a már fentebb is említett első közös javaslatukat 2020. októberben terjesztették elő, melyet 2021 elejéig félretettek azzal, hogy nincs arra bizonyíték, hogy a szellemi tulajdonjog képezi a valódi akadályt a Covid-19-cel kapcsolatos technológiák és gyógyszerek globális hozzáférhetőségének.²³ Időközben azonban a javaslatot felülvizsgálták,

kereskedelmi hasznosítás esetén. Országos szükséghelyzet vagy egyéb rendkívüli sürgősségi körülmény esetén mindazonáltal a jogosultat az észszerűen lehetséges időn belül értesíteni kell. Közhasznú, nem kereskedelmi hasznosítás esetén, ha az állam vagy a vállalkozó szabadalomkutatás nélkül tudja, vagy kézenfekvő okból tudnia kell, hogy a kormány által vagy annak javára érvényes szabadalmat hasznosítanak vagy fognak hasznosítani, a jogosultat azonnal értesíteni kell.”

¹⁸ A Dohai Nyilatkozatról bővebben lásd a WTO honlapját, https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/dohaexplained_e.htm (letöltve: 2021. 10. 22.)

¹⁹ WTO General Council WT/L/641, 8 December 2005, https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/wtl641_e.htm#fnt-3 (letöltve: 2021. 10. 23.)

²⁰ A TRIPS Megállapodás ezen módosítása 2017. január 23-án lépett hatályba. Lásd WTO, Intellectual Property: TRIPS and Public Health, Amendment of the TRIPS Agreement, https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/amendment_e.htm (letöltve: 2021. 10. 23.)

²¹ TRIPS Megállapodás 31. cikk f) „Ha a Tagok jogszabályai lehetővé teszik a szabadalom tárgyának a jogosult engedélye nélkül történő egyéb hasznosítását, beleértve a kormány által vagy a kormány által feljogosított harmadik fél által történő hasznosítást is, a következő rendelkezések az irányadók: az ilyen hasznosítást elsősorban a hasznosítást engedélyező Tag belső piacának kielégítésére kell engedélyezni.”

²² WTO General Council WT/L/540 and Corr. 1, 1 September 2003, https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/implement_para6_e.htm (letöltve: 2021. 10. 23.)

²³ James Bacchus: An Unnecessary Proposal: WTO Waiver of Intellectual Property Rights for COVID-19 Vaccines, *Free Trade Bulletin*, 78 (2020), <https://www.cato.org/free-trade-bulletin/unnecessary-proposal-wto-waiver-intellectual-property-rights-covid-19-vaccines> (letöltve: 2021. 10. 23.)

amelyhez azóta még több fejlődő ország csatlakozott,²⁴ és az Amerikai Egyesült Államok kormánya is támogatását fejezte ki az ideiglenes TRIPS-mentességet illetően.²⁵ A felülvizsgált javaslat vonatkozik a diagnosztikára, terápiára, vakcinákra, orvostechnikai eszközökre és az egyéni védőfelszerelésekre egyaránt, elfogadása esetén pedig legalább három évig maradna hatályban (az éves felülvizsgálat kötelezettsége mellett).

Az Európai Unió²⁶ – mely szintén részes fél a TRIPS Megállapodásban – egyelőre megosztott a mentesség kérdésében,²⁷ mindazonáltal egy alternatív javaslat²⁸ kidolgozása jelenleg is folyamatban van, fókuszban az exportkorlátozások csökkentésével, a kényszerengedélyezéssel, illetve a TRIPS Megállapodásban garantált egyéb rugalmas megoldások kiaknázásával.²⁹ Az Európai Bizottság 2021. június 4-i, WTO-hoz intézett közleményében³⁰ értékelt az alternatív javaslatot, a Tanács pedig 2021. június 18-i következtetéseiben³¹ összefoglalta álláspontját a szellemi tulajdon szerepéről a Covid-19 elleni küzdelemben. Ami az Európai

²⁴ WTO Council for Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, Waiver from Certain Provisions of the TRIPS Agreement for the Prevention, Containment and Treatment of COVID-19, Revised Decision Text. Communication from the African Group, the Plurinational State of Bolivia, Egypt, Eswatini, Fiji, India, Indonesia, Kenya, the LDC group, Maldives, Mozambique, Mongolia, Namibia, Pakistan, South Africa, Vanuatu, the Bolivarian Republic of Venezuela and Zimbabwe, 25 May 2021, <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=q:/IP/C/W669R1.pdf&Open=True> (letöltve: 2021. 11. 02.)

²⁵ Office of the United States Trade Representative, Executive Office of the President, Statement from Ambassador Katherine Tai on the COVID-19 TRIPS Waiver, 5 May 2021, <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/press-releases/2021/may/statement-ambassador-katherine-tai-covid-19-trips-waiver> (letöltve: 2021. 11. 02.)

²⁶ A koronavírus-járvány uniós szintű kezeléséről lásd bővebben Marinkás György: A Covid-járvány uniós szintű kezelése – A hatáskörök hálójának elmélete, in: Nagy – Horváth: i.m. 52–76. o.; Marinkás György: A Covid-19 járvány Európai Uniói kezelése a „hatáskörök hálója”, avagy a rejtett hatáskörök révén, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 39 (2021) 1., 138–166. o.

²⁷ A mentesség vonatkozásában Belgium, Észtország, Németország és Portugália inkább tartózkodónak, Franciaország, Görögország és Olaszország pedig támogatónak mondható. Lásd Reuters, EU Sceptical on Vaccine Waiver, but Ready to Discuss Proposal, 8 May 2021, <https://www.reuters.com/world/europe/eu-sceptical-vaccine-waiver-ready-discuss-proposal-2021-05-08/> (letöltve: 2021. 11. 02.); France24, France Expands Vaccine Rollout as Macron Voices Support for Patent Waiver, 6 May 2021, <https://www.france24.com/en/france/20210506-france-expands-vaccine-program-as-macron-voices-support-for-patent-waiver> (letöltve: 2021. 11. 02.); Human Rights Watch, European Commission Increasingly Isolated on COVID Patent Waivers, 11 June 2021, <https://www.hrw.org/news/2021/06/11/european-commission-increasingly-isolated-covid-patent-waivers> (letöltve: 2021. 11. 02.); DW, EU Leaders Call on US to Present 'Concrete' Plan for Vaccine Waivers, 8 May 2021, <https://www.dw.com/en/eu-leaders-call-on-us-to-present-concrete-plan-for-vaccine-waivers/a-57471697> (letöltve: 2021. 11. 02.)

²⁸ European Commission, EU Proposes a Strong Multilateral Trade Response to the COVID-19 Pandemic, 4 June 2021, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_21_2801 (letöltve: 2021. 11. 02.)

²⁹ European Parliament, World Trade Organization TRIPS Waiver to Tackle Coronavirus, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690649/EPRS_ATA\(2021\)690649_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2021/690649/EPRS_ATA(2021)690649_EN.pdf) (letöltve: 2021. 11. 02.)

³⁰ Communication from the European Union to the WTO General Council, Urgent Trade Policy Responses to the Covid-19 Crisis, Brussels, 4 June 2021, https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2021/june/tradoc_159605.pdf (letöltve: 2021. 11. 02.)

³¹ Council of the European Union, Council Conclusions on Intellectual Property Policy, 18 June 2021, <https://www.consilium.europa.eu/media/50529/st-9932-2021-init.pdf> (letöltve: 2021. 11. 02.)

Parlamentet illeti, a júniusi első plenáris ülésen elfogadtak egy állásfoglalást³² a Covid-19-cel kapcsolatos kihívásokról, és a TRIPS Megállapodás szerinti ideiglenes mentességről szóló szövegalapú tárgyalások támogatására szólítottak fel a járványkezeléshez kapcsolódó gyógyászati eszközök globális hozzáférhetőségének javítása érdekében. Ugyanezen plenáris ülésen az Európai Parlament állásfoglalást³³ fogadott el a Covid-19 kereskedelemmel kapcsolatos hatásairól és következményeiről, sürgetve az Európai Bizottságot a szellemi tulajdonjog globális keretszabályozásának felülvizsgálatára, és a TRIPS-mentességről való konstruktív párbeszéd megkezdésére annak érdekében, hogy az államokat a világjárvány idején ne érje hátrány a Covid-19-hez kapcsolódó esetleges szabadalomsértések miatt.

A kérdés egyelőre döntésre vár, és a WTO következő Miniszteri Konferenciáján fog újra napirendre kerülni, melyet 2021. november 29-én tartanak majd Genfben.³⁴

3. A méltányos vakcinahozzáférhetőség az egészséghez való jog és a fejlődéshez való jog tükrében

A TRIPS Megállapodás szerinti mentesség vitathatatlan emberi jogi vonatkozásokkal is bír, így a továbbiakban a tanulmány azt járja körbe, hogy a méltányos vakcinahozzáférhetőségről szóló vitákban sokat hangoztatott egészséghez való jog és fejlődéshez való milyen egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeket ró a WTO tagállamaira. Utóbbihoz három egyetemes instrumentumot hív segítségül: a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát (a továbbiakban: GSZKJNE vagy Egyezségokmány),³⁵ a Fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozatot,³⁶ valamint a Fejlődéshez való jogról szóló egyezmény tervezetét.³⁷

3.1. A koronavírus elleni vakcinához való méltányos hozzáférés és az egészséghez való jog. E cím alatt a TRIPS-mentesség és az egészséghez való jog összefüggéseit vesszük górcső alá, azaz, hogy a TRIPS Megállapodás részes feleit

³² Európai Parlament, P9_TA(2021)0283. A Covid-19-járvány globális kihívásának kezelése: a WTO TRIPS Megállapodás alóli mentesség hatásai a Covid-19-oltóanyagokra, a kezelésekre, a berendezésekre és a gyártási kapacitásra a fejlődő országokban. Az Európai Parlament 2021. június 10-i állásfoglalása a Covid-19 jelentette globális kihívással való szembenézésről: a WTO TRIPS Megállapodás alóli mentesség hatásai a Covid-19-oltóanyagokra, a kezelésekre, a berendezésekre és a termelés és a gyártási kapacitás növelésére a fejlődő országokban (2021/2692(RSP)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0283_HU.pdf (letöltve: 2021. 11. 02.)

³³ Európai Parlament, P9_TA(2021)0328. A Covid19-járvány kereskedelmi vonatkozásai és következményei. Az Európai Parlament 2021. július 7-i állásfoglalása a Covid19 kereskedelmi vonatkozásairól és következményeiről (2020/2117(INI)), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0328_HU.pdf (letöltve: 2021. 11. 02.)

³⁴ WTO Twelfth Ministerial Conference to Take Place in Geneva in Late 2021, https://www.wto.org/english/news_e/news21_e/minis_01mar21_e.htm (letöltve: 2021. 11. 02.)

³⁵ 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

³⁶ Declaration on the Right to Development adopted by General Assembly resolution 41/128 of 4 December 1986.

³⁷ Draft Convention on the Right to Development, United Nations General Assembly A/HRC/WG.2/21/2, 17 January 2020, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G20/011/04/PDF/G2001104.pdf?OpenElement> (letöltve: 2021. 11. 01.)

milyen egyéb nemzetközi kötelezettségek terhelik a GSZKJNE fényében. Az Egyezségokmánynak jelenleg 171 részes állama van,³⁸ köztük az Európai Unió tagállamaival, és bár az Amerikai Egyesült Államok a GSZKJNE-t nem ratifikálta, aláírásával kötelezettséget vállalt arra, hogy tartózkodik a szerződés tárgyának és céljának hatályba lépés előtti meghiúsításától (1969. évi Bécsi Egyezmény 18. cikk³⁹). Így amikor értékeljük az egyes államok TRIPS-mentességről alkotott álláspontját, érdemes azt is figyelembe venni, hogy mindeközben az Egyezségokmányban részes felekről van szó.

A GSZKJNE 2. cikk (1) bekezdése rögzíti, hogy *„az Egyezségokmányban részes valamennyi állam kötelezi magát arra, hogy – különösen gazdasági és technikai téren – mind saját erejéből, mind pedig a nemzetközi segítségnyújtás és együttműködés útján a rendelkezésére álló valamennyi erőforrás igénybevételevel, minden megfelelő eszközzel, ideértve különösen a jogszabályi intézkedéseket, fokozatosan biztosítja az Egyezségokmányban elismert jogok teljes gyakorlását.”* Utóbbi magában foglalja az 1. cikk (2) bekezdésében kimondott azon egyértelmű kötelezettséget is, miszerint *„[...] semmilyen körülmények között sem fosztható meg valamely nép a létfenntartásához szükséges eszközeitől.”* Mint ahogyan azt az ENSZ elemzései⁴⁰ alátámasztják, a Covid-19 világjárvány már így is extrém szegénységbe taszított számos fejlődő országot (ez a Világbank becslései alapján 2021 végéig mintegy 143–163 millió embert jelent),⁴¹ és a hatékony védőoltásokhoz való hozzáférés ellehetetlenítése ezt a folyamatot csak még tovább súlyosbítja, lefedve a létfenntartáshoz szükséges eszközöktől való megfosztást is. Fontos azonban emlékeznünk rá, hogy az Egyezségokmány részes államai gazdasági fejlettségükre való tekintet nélkül kötelesek mindenki számára garantálni a létminimumot, segíteni a sérülékeny és hátrányos helyzetű csoportokat, valamint kötelesek minden emberi jogot az egyenlő hozzáférés elve alapján biztosítani.⁴²

Az egészséghez való jogról a GSZKJNE 12. cikke rendelkezik, mely szerint *„(1) Az Egyezségokmányban részes államok elismerik mindenkinek a jogát arra, hogy a testi*

³⁸ A GSZKJNE ratifikációs státuszáról lásd bővebben az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának honlapját: <https://indicators.ohchr.org> (letöltve: 2021. 10. 10.)

³⁹ 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről, 18. cikk *„Az állam tartózkodni köteles azoktól a cselekményektől, amelyek meghiúsítanák a szerződés tárgyát és célját, midőn*
a) megerősítés, elfogadás vagy jóváhagyás fenntartásával írta alá a szerződést vagy cserélte ki a szerződést létrehozó okiratokat, mindaddig, amíg nem válik nyilvánvalóvá az a szándéka, hogy a szerződésnek nem válik részesévé, vagy
b) kifejezte azt, hogy a szerződés reá nézve kötelező hatályát elismeri, mindaddig, amíg a szerződés hatályba nem lép, és feltéve, hogy e hatályba lépést indokolatlanul nem késleltetik.”

⁴⁰ World Bank Blogs, Updated Estimates of the Impact of COVID-19 on Global Poverty: Looking Back at 2020 and the Outlook for 2021, <https://blogs.worldbank.org/opendata/updated-estimates-impact-covid-19-global-poverty-looking-back-2020-and-outlook-202> (letöltve: 2021. 10. 22.)

⁴¹ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Economic Analysis, UN/DESA Policy Brief #86: The long-term impact of COVID-19 on poverty, 15 October 2020, <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/un-desa-policy-brief-86-the-long-term-impact-of-covid-19-on-poverty/> (letöltve: 2021. 10. 22.)

⁴² Kaponyi Erzsébet: A gazdasági, szociális és kulturális jogok értelmezésének sajátos vonásai, in: Jubileumi tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára (szerk.: Csapó Zsuzsanna), Budapest, Dialóg Campus, Wolters Kluwer, 2019, 101. o.

és lelki egészség elérhető legmagasabb szintjét élvezze. (2) Az Egyezségokmányban részes államok által a jog teljes megvalósítása érdekében teendő intézkedéseknek különösen az alábbiakra kell kiterjedniük: [...] c) a járványos, helyileg rendszeresen előforduló járványos és foglalkozási, valamint más megbetegedések megelőzése, gyógyítása és ellenőrzése; d) olyan feltételek megteremtése, amelyek megbetegedés esetén mindenki számára biztosítják az orvosi ellátást és kezelést.” A 2. cikk (1) bekezdésében foglalt együttműködési kötelezettség a 12. cikkel való együttes olvasatában tehát akként értelmezhető, hogy az Egyezségokmányban részes államok kötelesek a Covid-19 világjárvány megelőzésére, gyógyítására és ellenőrzésére, továbbá a koronavírusos betegek orvosi ellátása és kezelése feltételeinek a megteremtésére.

E helyütt a GSZKJNE 23. cikkéről is okvetlenül szólnunk kell, mely szerint „az Egyezségokmányban részes államok egyetértenek abban, hogy az Egyezségokmányban elismert jogok megvalósításához szükséges nemzetközi intézkedések magukban foglalják egyezmények kötését, ajánlások elfogadását, technikai segítségnyújtást és az érdekelt kormányokkal együttesen tanácskozások és tanulmányozás céljából szervezett regionális ülések és technikai összejövetelek tartását.” A TRIPS-mentességről szóló javaslat elfogadása az Egyezségokmányban elismert jogok megvalósításához szükséges technikai segítségnyújtásként értelmezhető az 1. cikk (2) bekezdés és a 2. cikk (1) bekezdése alatti rendelkezések, azaz valamely nép létfenntartásához szükséges eszközeitől való megfosztásának a tilalma és az együttműködési kötelezettség tükrében.

Az egészséghez való jog és a hozzáférhetőség közös keresztmetszetéről a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának az Egyezségokmány 12. cikkéhez fűzött 14. számú általános kommentárjából (a továbbiakban: Kommentár)⁴³ tudhatunk meg többet.⁴⁴ A Kommentár a részes államok gyakorlatát szintetizálva a hozzáférhetőséget multidimenziós problémaként írja le, amely felöleli a hátrányos megkülönböztetés tilalmát (azaz, hogy az egészségügyi létesítményeknek, áruknak és szolgáltatásoknak mindenki számára egyenlő mértékben hozzáférhetőnek kell lenni, különös tekintettel a sérülékeny csoportokra), a fizikai és gazdasági értelemben vett hozzáférhetőséget, valamint az információkhoz való hozzáférhetőséget is – így a Kommentárt értelmezve a Covid-19 elleni vakcinák méltányos hozzáférhetőségének akadályoztatása további komoly aggályokat vet fel.

Ezzel párhuzamosan megjegyzendő, hogy az egészséghez való jog más kardinális jelentőségű nemzetközi instrumentumokban is testet ölt. Így például szerepel az ENSZ számos emberi jogi egyezményében: (i) a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló egyezményben;⁴⁵ (ii) a nőkkal szembeni

⁴³ Office of the High Commissioner for Human Rights, CESCR General Comment No. 14: The Right to the Highest Attainable Standard of Health (Art. 12), Adopted at the Twenty-Second Session of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights, on 11 August 2000 (Contained in Document E/C.12/2000/4), <https://www.refworld.org/pdfid/4538838d0.pdf> (letöltve: 2021. 10. 29.)

⁴⁴ Az egészséghez való jog értelmezése egyéb ENSZ emberi jogi egyezmények kommentárjaiban is megjelenik. Lásd Dósa Ágnes: Egészséghez való jog, in: *Emberi Jogi Enciklopédia* (szerk.: Lamm Vanda), Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2018, 91–92. o.

⁴⁵ 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről, 5. cikk „A részes

megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról szóló egyezményben;⁴⁶ illetve (iii) a fogyatékkal élő személyek jogairól szóló egyezményben.⁴⁷ A listát tovább bővíti az Egészségügyi Világszervezet Alkotmánya,⁴⁸ melynek Preambuluma deklarálja, hogy „az elérhető legjobb egészségi állapot élvezete minden emberi lény alapvető jogainak egyikét alkotja, bármilyen legyen is faja, vallása, politikai nézete, gazdasági vagy társadalmi helyzete. A világbéke és a biztonság alapvető feltétele valamennyi nép egészsége; ez pedig az egyének és államok legszorosabb együttműködésétől függ. Az eredmények, amelyeket minden egyes állam az egészség megjavítása és védelme terén elér, valamennyi számára értékesek. Az egyenlőtlenség, amely a különböző államok között az egészség megjavítása és a betegségek, különösen az átvihető betegségek elleni küzdelem tekintetében fennállhat, valamennyi számára veszélyt jelent.” A fentiek is kitűnően szemléltetik, hogy az egészséghez való jogból eredő állami kötelezettségek gyökerei igen szerteágazók, és jelentőségteljes jogforrásokból sarjadnak.

3.2. A koronavírus elleni vakcinákhoz való méltányos hozzáférés és a fejlődéshez való jog. „Az újonnan függetlenné vált nemzetek közös törekvéseiből eredően, a Fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozat a fejlődést minden egyént és népet megillető joggá emelte, beleértve az e folyamatban való tevékeny, szabad és jelentőségteljes részvételt, valamint az ebből járó előnyök igazságos elosztását is – mind helyileg és globálisan, mind a jelen és a jövő generációi számára”⁴⁹ – hangsúlyozta 2020 őszén Michelle Bachelet, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa. Mivel a fejlődéshez való újra és újra a felszínre kerül a Covid-19 elleni vakcinák hozzáférhetőségéről szóló politikai diskurzusokban, így célszerű azt is megvizsgálni,

államok a 2. Cikkben lefektetett alapvető kötelezettségeknek megfelelően vállalják, hogy a faji megkülönböztetés valamennyi formáját eltiltják és kiküszöbölik, továbbá a fajra, színre, illetve nemzetiségi vagy etnikai származásra való különbség nélkül mindenki számára biztosítják a jogot a törvény előtti egyenlőséghez, nevezetesen a következő jogok élvezetében: [...] v) egészségügyi ellátáshoz, orvosi kezeléshez, társadalombiztosításhoz és szociális szolgáltatásokhoz való jog.”

⁴⁶ 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőekkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről, 12. cikk (1) bekezdés „A Részes Államok kötelesek megtenni minden megfelelő intézkedést a nőekkel szemben az egészségügyi ellátás területén alkalmazott megkülönböztetés kiküszöbölésére, abból a célból, hogy a férfiak és a nők egyenlőségének alapján biztosítsák a nők számára az egészségügyi ellátás szolgáltatásainak igénybevételét, ideértve a családtervezéssel kapcsolatos szolgáltatásokat is.”

⁴⁷ 2007. évi XCII. törvény a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről, 25. cikk „A részes államok elismerik, hogy a fogyatékossgal élő személyek jogosultak a lehető legmagasabb színvonalú egészségügyi ellátásra a fogyatékossgal alapján történő bármiféle hátrányos megkülönböztetés nélkül. A részes államok minden szükséges intézkedést megtesznek, hogy a fogyatékossgal élő személyek hozzáférjenek a nemhez igazodó egészségügyi szolgáltatásokhoz, beleértve az egészséghez kapcsolódó rehabilitációt.”

⁴⁸ 1948. évi XII. törvény az Egészségügyi Világszervezet Alkotmányának becikkelyezéséről.

⁴⁹ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, COVID-19 and the Right to Development: We Are All in This Together, 45th session of the Human Rights Council Biennial Panel Discussion on the Right to Development, Statement by United Nations High Commissioner for Human Rights, Michelle Bachelet, 17 September 2020, <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26254&LangID=E> (letöltve: 2021. 11. 03.)

hogy milyen kötelezettségekkel terheli az államokat a világhátrány elleni küzdelemben.

Bár a fejlődéshez való jog kialakulása – a harmadik generációs emberi jogok egyik klasszikus példajaként – az 1970-es évek második felére tehető,⁵⁰ előképei már az Egyesült Nemzetek Alapokmányában,⁵¹ az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában,⁵² a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában,⁵³ valamint a már többször említett GSZKJNE-ban is felsejlenek. A fejlődéshez való jog első kifejezett deklarálására ugyanakkor csak 1986-ban került sor,⁵⁴ amikor is az ENSZ Közgyűlése elfogadta a Fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozatot, kimondva, hogy a gazdasági, szociális, kulturális és politikai fejlődésben mindenki jogosult részt venni, ahhoz hozzájárulni és azt élvezni, valamint, hogy az egyéb emberi jogok és alapszabadságok teljes érvényesülése csak a fejlődéshez való jog relációjában lehetséges.⁵⁵ A nyilatkozat értelmében a fejlődéshez való jognak hat fő eleme van,

⁵⁰ Stephen Marks: The Human Right to Development: Between Rhetoric and Reality, *Harvard Human Rights Journal*, 17 (2004), 138–140. o.

⁵¹ 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.

Preambulum „*Mi, az Egyesült Nemzetek népei, elhatározván azt [...], hogy előmozdítjuk a szociális haladást és a nagyobb szabadság mellett az életfeltételek javítását.*”

1. cikk (3) bekezdés „*Az Egyesült Nemzetek célja, hogy gazdasági, szociális, kulturális vagy emberbaráti jellegű nemzetközi feladatok megoldása útján, valamint az emberi jogok és az alapvető szabadságok mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartásának előmozdítása és támogatása révén nemzetközi együttműködést létesítsen.*”

55. cikk „*Abból a célból, hogy létrejöhessenek az állandóságnak és jólétnek azok a feltételei, amelyek a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló békés és baráti kapcsolatokhoz szükségesek, az Egyesült Nemzetek elő fogja mozdítani:*

a) az életszínvonal emelését, a teljes foglalkoztatást, valamint a gazdasági és szociális haladás és fejlődés feltételeit;

b) a gazdasági, szociális, egészségügyi téren fennálló és ezzel kapcsolatos nemzetközi feladatok megoldását, valamint a kulturális és nevelésügyi téren a nemzetközi együttműködést;

c) az emberi jogoknak és alapvető szabadságoknak mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő általános tiszteletben tartását.”

⁵² Universal Declaration on Human Rights adopted by General Assembly resolution 217 A of 10 December 1948.

22. cikk „*Minden személynek mint a társadalom tagjának joga van a szociális biztonsághoz; minden személynek ugyancsak igénye van arra, hogy – az államok erőfeszítései és a nemzetközi együttműködés eredményeképpen és számot vetve az egyes országok szervezetével és gazdasági erőforrásaival – a méltóságához és személyiségének szabadon való kifejlődéséhez szükséges gazdasági, szociális és kulturális jogait kielégíthesse.*”

28. cikk „*Minden személynek joga van ahhoz, hogy mind a társadalmi, mind a nemzetközi viszonyok tekintetében olyan rendszerben uralkodjék, amelyben a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított jogok és szabadságok teljes hatállyal érvényesülhessenek.*”

⁵³ 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről. 1. cikk (1) bekezdés „*Minden népnek joga van az önrendelkezésre. E jog értelmében a népek szabadon határozzák meg politikai rendszerüket és szabadon biztosítják gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésüket.*”

⁵⁴ Karin Arts – Atabongawung Tamo: The Right to Development in International Law: Momentum Thirty Years Down the Line? *Netherlands International Law Review*, 63 (2016), 221–249. o.

⁵⁵ A Fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozat elfogadásában nagy szerepet játszott Raúl Prebisch, Latin-Amerika és a Karibi-térség Gazdasági Bizottságának akkori vezetője, aki rámutatott a fejlődő országokat a nemzetközi párbeszédben sújtó strukturális hátrányokra. Lásd Felix Kirchmeier: The Right to

így *(i)* a humán-központú fejlődés (2. cikk), miszerint e jog alanya, résztvevője és kedvezményezettje is az egyén; *(ii)* az emberi jogi megközelítés (1. cikk), azaz, hogy az emberi jogok és alapszabadságok teljes érvényesülése csak e jog érvényesülésével párhuzamosan lehetséges; *(iii)* a részvétel (2. cikk), mely előírja az egyének és a lakosság tevékeny, szabad és jelentőségteljes részvételét a fejlődésben; *(iv)* a méltányosság (2. cikk), amely felhívja a figyelmet a javak tisztességes elosztására; *(v)* a diszkrimináció tilalma (6. cikk) a faj, a nem, a nyelv és a vallás tekintetében; valamint *(vi)* az önrendelkezés (1. cikk), mely megköveteli a népek önrendelkezésének teljes érvényesülését, beleértve természeti kincseiket és erőforrásaikat.⁵⁶

Mindazonáltal a fejlődéshez való jog konszenzusos meghatározásáig még néhány évet várni kellett, egészen pontosan 1993-ig, amikor az Emberi Jogi Világkonferencián 171 ENSZ tagállam egyhangún elfogadta a Bécsi Nyilatkozat és Akcióprogram című dokumentumot,⁵⁷ ami tartalmazza a fejlődéshez való jog definícióját, és kifejezetten utal az emberi jogokkal való kölcsönös függőségére és szétválaszthatatlanságára. A Bécsi Nyilatkozat és Akcióprogram megerősíti a Fejlődéshez való jogról szóló nyilatkozatban foglalt definíciót, melynek értelmében *„a fejlődéshez való jog olyan elidegeníthetetlen emberi jog, melyből adódóan minden ember és nép jogosult a gazdasági, szociális, kulturális és politikai fejlődésben részt venni, ahhoz hozzájárulni, valamint azt élvezni, és amelyben valamennyi emberi jog és alapvető szabadságjog teljes mértékben meg tud valósulni.”* A korszak neves független szakértője, Arjun Sengupta e fogalom három elemét tartotta hangsúlyosnak: egyrészt, hogy *(i)* elidegeníthetetlen emberi jogról van szó; másrészt, hogy *(ii)* az emberi jogok és alapvető szabadságok csak a gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai fejlődés közegében teljeshedhetnek ki; harmadrészt pedig, hogy *(iii)* a fejlődésben minden ember és nép jogosult részt venni, ahhoz hozzájárulni, és azt élvezni.⁵⁸ Később a fejlődéshez való jog számos fontos ENSZ-dokumentumba bekerült, így például a Milleniumi Nyilatkozatba, amelyben a Közgyűlés kimondta: *„elköteleztettek vagyunk amellett, hogy a fejlődéshez való jog mindenki számára realitássá váljon, és hogy az emberiséget a nélkülözéstől megszabadítsuk.”*⁵⁹ A fejlődéshez való jog a 2015-ben elfogadott Fenntartható

Development – Where Do We Stand? *Dialogue on Globalization, Occasional Papers Geneva, Friedrich Ebert Stiftung*, 23 (2006), <https://library.fes.de/pdf-files/iez/global/50288.pdf> (letöltve: 2021. 10. 24.)

⁵⁶ A fejlődéshez való jogra regionális dokumentumok is utalnak, így megjelenik az Amerikai Államok Szervezetének Alapokmányában (32–33. cikk), az Emberi Jogok Amerikai Egyezményében (26. cikk), az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartájában (22. cikk), az Emberi Jogok Arab Chartájában (37. cikk), a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének Emberi Jogi Nyilatkozatában (35–37. cikk), illetőleg az Iszlám Konferencia Szervezetének Abu Dhabi Nyilatkozatában is.

⁵⁷ Vienna Declaration and Programme of Action Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993.

⁵⁸ United Nations General Assembly, UN Doc. A/55/306, Fifty-Fifth Session, Item 116 (b) of the Provisional Agenda, Human Rights Questions: Human Rights Questions, Including Alternative Approaches for Improving the Effective Enjoyment of Human Rights and Fundamental Freedoms, Right to development, Note by the Secretary-General, 17 August 2000, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/612/82/PDF/N0061282.pdf?OpenElement> (letöltve: 2021. 10. 27.)

⁵⁹ United Nations General Assembly, UN Doc. A/RES/55/2, Fifty-Fifth Session, Agenda item 60 (b), Resolution Adopted by the General Assembly [without reference to a Main Committee (A/55/L.2)], 55/2.

Fejlesztési Célok⁶⁰ között szintén *expressis verbis* kimondásra került, ami azért is tekinthető jelentős mérföldkönek, mert e célokat valamennyi ENSZ tagállam egyhangúan adoptálta.⁶¹

Ezzel párhuzamosan azonban nem mehetünk el szó nélkül a fejlődéshez való jog erősen átpolitizált jellege mellett sem, amelynek legfőbb oka e jog dualisztikus természetében keresendő. Jóllehet a fejlődéshez való jognak az egyén ugyanúgy kedvezményezettje, mint minden más emberi jognak, itt már a nép is megjelenik kollektív jogalanyként, ami a jelenlegi nemzetközi jogrendben államok által történő jogérvényesítéshez vezethet, a kötelezetti oldalon pedig nemcsak egy másik állam, hanem az egész nemzetközi közösség felbukkanhat.⁶² E mindent magában foglaló, ellenben mégis valamelyest 'semmitmondó' jogi fogalom a fejlett országokban így komoly aggodalmat keltett, mivel ezen államok attól tartottak, hogy a nemzetközi közösség a fejlődéshez való jogra hamarosan a 'mindenhez való jogként' vagy a 'fejlődéshez nyújtandó segítséghez való jogként' fog tekinteni. Ami a kötelezetti oldalt illeti, érdekes kérdésként jelentkezik, hogy a fejlődéshez való jog érvényesülése milyen kötelezettségeket kíván meg? Az államok vélelmezhetően kötelesek a források belső elosztásának ellenőrzésére és a jó kormányzás gyakorlására, valamint a fejlett országok lehetőségeikhez mérten kötelesek a fejlődő országok támogatására. A fejlődéshez való jog továbbá megjelenhet a nemzetközi kereskedelemben lévő egyenlőtlenségek elleni küzdelemben, az állampolgárok korrupciós államoktól való védelmében, illetve a fejlődést előmozdító tevékenységek és programok finanszírozásában.

A fejlődéshez való jog és a Covid-19 világválság közös keresztszétét illetően, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa kulcsfontosságúnak véli, hogy *(i)* a koronavírus elleni védőoltásokat globális közjavaként kezeljük; hogy *(ii)* a pandémia olyan globális egészségügyi veszélyhelyzet, ami világméretű, összehangolt fellépést igényel; hogy *(iii)* a vakcinák méltánytalan elosztása figyelmen kívül hagyja a nemzetközi jogi normákat, és aláássa a Fenntartható Fejlesztési Célokat; hogy *(iv)* a Covid-19 elleni oltásokat diszkrimináció nélkül elérhetővé kell tenni mindenkinek; hogy *(v)* a vakcinák elosztásának rangsorolását átlátható, az emberi jogokat tiszteletben tartó protokollok és eljárásrendek alapján kell elvégezni; hogy *(vi)* a közegészséget a privát profit elé kell helyezni; hogy *(vii)* az egészségügyi információkhoz való diszkriminációmentes hozzáférés alapvető jelentőségű; valamint, hogy *(viii)* a gyógyszeripari vállalatoknak – mint minden más vállalatnak – az emberi jogokat tiszteletben kell tartani.⁶³

United Nations Millennium Declaration, 18 September 2000, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/559/51/PDF/N0055951.pdf?OpenElement> (letöltve: 2021. 10. 27.)

⁶⁰ United Nations General Assembly, UN Doc. A/RES/70/1, Seventieth Session, Agenda Items 15 and 116, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015 [without reference to a Main Committee (A/70/L.1)], 70/1. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, 21 October 2015, https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_70_1_E.pdf (letöltve: 2021. 10. 27.)

⁶¹ Ez a Fenntartható Fejlesztési Célok elfogadásakor és jelen sorok írásakor 193 államot jelent.

⁶² Kardos Gábor: Fejlődéshez való jog, in: Lamm i.m. 295. o.

⁶³ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, COVID-19 Response, Human Rights and Access to COVID-19 Vaccines, 17 December 2020,

A nemzetközi közösség, az államok és a gyógyszeripari vállalatok fejlődéshez való jogból eredő, a világjárványban tanúsítandó kötelezettségei a fentiek alapján határozottan kirajzolódnak, ám nemzetközi jogi normákról lévén szó, adja magát a kérdés, hogy e kötelezettségek ki is kényszeríthetők?⁶⁴ Hiszen a politikai kötelezettségvállalások nem (szükségszerűen) egyenlők a nemzetközi jogi kötelezettségvállalásokkal. A fejlődéshez való jog forrásait számba véve megállapíthatjuk, hogy e harmadik generációs emberi jog jelenleg státusa szerint nem tartozik a 'hard law' kategóriájába, hanem egyelőre megmaradt a 'soft law' szintjén (csakúgy, mint például a békéhez való jog vagy az egészséges környezethez való jog). A fejlődéshez való jog természetéből, absztrakt és relatív homályos tartalmából, valamint politikai értelemben érzékeny jellegéből az is következik, hogy egy jogilag kötelező nemzetközi szerződés megkötése és egy kontrollmechanizmus kialakítása rendkívül nehézkes, és kérdéses, hogy egy tárgyi nemzetközi szerződés elfogadására sor fog-e kerülni valaha, ám a Fejlődéshez való jogról szóló egyezmény kodifikációjának előrehaladását⁶⁵ mindenképpen (halvány) reményt keltő jelnek vehetjük.⁶⁶

4. Záró gondolatok: retorika vagy realitás?

Jelen tanulmány a koronavírus elleni vakcinák méltányos hozzáférhetőségét vizsgálta meg nemzetközi jogi szempontból, és abból indult ki, hogy bár e védőoltások méltányos hozzáférhetőségének kérdése erkölcsi, gazdasági és járványügyi szempontból teljes mértékben tartható, azon is érdemes elgondolkodni, hogy az ötlet az emberi jogok oldaláról megközelítve mennyire védhető, továbbá, hogy a nemzetközi jog alanyai – értve ez alatt az egész nemzetközi közösséget, az államokat és a gyógyszeripari vállalatokat – rendelkeznek-e olyan elidegeníthetetlen jogokkal, illetve kötelezettségekkel, melyek alapján a méltányos vakcinahozzáférhetőség a fejlődő országok lakossága számára akár kikényszeríthetővé is válhat. Utóbbi levezetését az egészséghez való jogot és a fejlődéshez való jogot segítségül hívva kíséreltük meg.

A fentiekkel kapcsolatban elsőként az a megállapítás fogalmazható meg, hogy a védőoltások egyenlőtlen elérhetőségének okai meglehetősen komplexek – infrastrukturális, technikai, kereskedelmi és jogi természetűek –, ám utóbbiak kategóriájából a tudományos szakirodalom és a politikai diskurzusok közrehatásainak köszönhetően a vakcinaszabadalmak kérdésköre emelkedik ki. A szabadalmak

https://www.ohchr.org/Documents/Events/COVID-19_AccessVaccines_Guidance.pdf (letöltve: 2021. 11. 04.)

⁶⁴ A nemzetközi jog szankciórendszerének dilemmáiról és összetettségéről lásd Kecskés Gábor: Négy évtized múltán vajon létezik szankciója a nemzetközi jognak? Valki László 1979-es munkájának olvasata, in: *A Nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére* (szerk.: Kajtár Gábor – Sonnevend Pál), Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021, 245–255. o.

⁶⁵ United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, The Twenty-First Session of the Working Group on the Right to Development, <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Development/Pages/21stSession.aspx> (letöltve: 2021. 11. 04.)

⁶⁶ Nico Schrijver: A New Convention on the Human Right to Development: Putting the Cart Before the Horse? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 38 (2020), 84–93. o.

problémájára megoldást keresve a Dél-afrikai Köztársaság és India azzal a javaslattal állt elő, hogy a TRIPS Megállapodás 31. cikk b) pontja alapján mentességet kér a WTO-tól a Covid-19 elleni védőoltások méltányos hozzáférhetősége érdekében. Utóbbiról egyelőre nem született döntés, ám annyi bizonyos, hogy megosztja a fejlett országokat, különösen az Európai Unió tagállamait.

Másodsorban azt a következtetést vonhatjuk le az egészséghez való jog és a fejlődéshez való jog elemzése alapján, hogy a Covid-19 elleni vakcinákhoz mint globális közjavakhoz való méltányos hozzáférés az univerzális és elidegeníthetetlen emberi jogokból levezethető, mindazonáltal az egészséghez való jogot rögzítő szerződések kontrollmechanizmusainak gyengeségei (tudniillik, hogy az ENSZ emberi jogi egyezményeinek végrehajtásáért nem bíróságok, hanem bizottságok felelnek),⁶⁷ illetve a fejlődéshez való jogot garantáló instrumentumok 'soft law' jellege miatt önmagukban nem elégségesek ahhoz, hogy cselekvésre készítsék az államokat. Arról már nem is beszélve, hogy ha az ENSZ emberi jogi egyezményeiből fakadó kötelezettségek, így például az egészséghez való jogból eredők a WTO-tagságból következő kötelezettségekkel kerülnek kollízióba, akkor sokkal valószínűbb, hogy a kötelezett utóbbiak javára dönt, tekintve, hogy a WTO vitarendező mechanizmusának lezárásaképpen kötelező erejű gazdasági szankciók kiszabására kerülhet sor.⁶⁸

Erősen kérdéses továbbá, hogy a szabadalmak alóli mentesség mennyit segítene ténylegesen a fejlődő országok vakcinaszűkösségén, tekintve, hogy nem tudná pótolni a gyártási kapacitás és a 'know-how' hiányát. Sokat sejtet a Moderna amerikai gyógyszeripari vállalat példája is, amelynek koronavírus elleni védőoltása már jelenleg is szabadalom alóli mentességet élvez.⁶⁹ A szabadalommentesség helyett praktikusabb megoldást kínálhatna az érintett országok gyógyszeriparának és gyártási kapacitásának támogatása esetleges licencmegállapodások megkötésének kíséretében.

Azon a kérdésen is érdemes elgondolkodnunk, hogy mennyire megalapozottan vádolhatók a fejlett országok vakcinanacionalizmussal – azaz, hogy a saját lakosságukat előtérbe helyezték más államok lakosságával, különösen a fejlődő országok egészségügyi szempontból kiszolgáltatottabb betegeivel szemben – egy olyan nemzetközi aggodalomra okot adó közegészségi veszélyhelyzetben,⁷⁰ amikor a védőoltások hiánya miatt a saját lakosságuk tekintetében is szigorú szempontok szerinti prioritási sorrendet kellett felállítaniuk? Ne feledjük, hogy az egészséghez való jognak az is organikus eleme, hogy az államok – teljesítőképességükhöz mérten – saját lakosaik számára kötelesek garantálni azt...

⁶⁷ Egy univerzális emberi jogi bíróság felállításának nehézségeiről lásd Csapó Zsuzsanna: Univerzális emberi jogi bíróság: illuzórikus utópia vagy megvalósítható, megvalósítandó realitás? in: Csapó: i.m. 69–92. o.

⁶⁸ Szabó Gábor: A gazdasági, szociális és kulturális emberi jogok érvényesíthetősége – Az államok és nem állami szereplők nemzetközi jogi felelőssége, in: Csapó: i.m. 225. o.

⁶⁹ Moderna, Patents, <https://www.modernatx.com/patents> (letöltve: 2021. 11. 01.)

⁷⁰ A WHO hivatalos minősítése. Lásd World Health Organization, COVID-19 Public Health Emergency of International Concern (PHEIC) Global Research and Innovation Forum, [https://www.who.int/publications/m/item/covid-19-public-health-emergency-of-international-concern-\(pheic\)-global-research-and-innovation-forum](https://www.who.int/publications/m/item/covid-19-public-health-emergency-of-international-concern-(pheic)-global-research-and-innovation-forum) (letöltve: 2021. 11. 05.)

Így amikor a koronavírus elleni vakcinák globális hozzáférhetőségét, illetve annak esetleges kikényszeríthetőségét próbáljuk jogi érvekkel alátámasztani, valójában nem az unikornis nyomába eredünk

Irodalomjegyzék

- Arts, Karin – Tamo, Atabongawung: The Right to Development in International Law: Momentum Thirty Years Down the Line? *Netherlands International Law Review*, 63 (2016), 221–249. o. <https://doi.org/10.1007/s40802-016-0066-x>.
- Bacchus, James: An Unnecessary Proposal: WTO Waiver of Intellectual Property Rights for COVID-19 Vaccines, *Free Trade Bulletin*, 78 (2020), <https://www.cato.org/free-trade-bulletin/unnecessary-proposal-wto-waiver-intellectual-property-rights-covid-19-vaccines>
- Béres Nóra: Ahol a különleges jogrend egyáltalán nem is különleges: az amerikai modell, in: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei* (szerk.: Nagy Zoltán – Horváth Attila), Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 563–591. o. https://doi.org/10.47079/2021.nzha.kulon.4_26.
- Csapó Zsuzsanna: Univerzális emberi jogi bíróság: illuzórikus utópia vagy megvalósítható, megvalósítandó realitás? in: Jubileumi tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára (szerk.: Csapó Zsuzsanna), Budapest, Dialóg Campus, Wolters Kluwer, 2019, 69–92. o.
- Desierto, Diane: Equitable COVID Vaccine Distribution and Access: Enforcing International Legal Obligations under Economic, Social, and Cultural Rights and the Right to Development, *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law*, 2 February 2021, <https://www.ejiltalk.org/equitable-covid-vaccine-distribution-and-access-enforcing-international-legal-obligations-under-economic-social-and-cultural-rights-and-the-right-to-development/>
- Domaniczky Endre: A különleges jogrend az Egyesült Királyságban, in: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei* (szerk.: Nagy Zoltán – Horváth Attila), Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 252–276. o. https://doi.org/10.47079/2021.nzha.kulon.4_11.
- Dósa Ágnes: Egészséghez való jog, in: *Emberi Jogi Enciklopédia* (szerk.: Lamm Vanda), Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2018, 89–94. o.
- Gilbert, Sarah – Hatchett, Richard: No one is safe until we are all safe, *Science Translational Medicine*, 13 (2021), <https://doi.org/10.1126/scitranslmed.abl9900>
- Gutierrez, Maria Camila – Oliveros, Maria Jose: Some Thoughts about Barriers to Access to a Possible Vaccine against the COVID-19, *Revista De Derecho Y Economía*, 55 (2021), 113–121. o. <https://doi.org/10.18601/01236458.n55.10>
- Kaponyi Erzsébet: A gazdasági, szociális és kulturális jogok értelmezésének sajátos vonásai, in: Jubileumi tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára (szerk.: Csapó Zsuzsanna), Budapest, Dialóg Campus, Wolters Kluwer, 2019, 95–109. o.
- Kardos Gábor: Fejlődéshez való jog, in: *Emberi Jogi Enciklopédia* (szerk.: Lamm Vanda), Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2018, 294–297. o.

-
- Kecskés Gábor: Négy évtized múltán vajon létezik szankciója a nemzetközi jognak? Valki László 1979-es munkájának olvasata, in: *A Nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században. Tanulmányok Valki László tiszteletére* (szerk.: Kajtár Gábor – Sonnevend Pál), Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021, 245–255. o.
 - Kirchmeier, Felix: The Right to Development – Where Do We Stand? *Dialogue on Globalization, Occasional Papers Geneva, Friedrich Ebert Stiftung*, 23 (2006), <https://library.fes.de/pdf-files/iez/global/50288.pdf>
 - Marinkás György: A Covid-járvány uniós szintű kezelése – A hatáskörök hálójának elmélete, in: *A különleges jogrend és nemzeti szabályozási modelljei* (szerk.: Nagy Zoltán – Horváth Attila), Budapest, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 2021, 52–76. o. https://doi.org/10.47079/2021.nzha.kulon.4_3.
 - Marinkás György: A Covid-19 járvány Európai Uniói kezelése a „hatáskörök hálója”, avagy a rejtett hatáskörök révén, *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Juridica et Politica*, 39 (2021) 1., 138–166. o.
 - Marks, Stephen: The Human Right to Development: Between Rhetoric and Reality, *Harvard Human Rights Journal*, 17 (2004), 138–140. o.
 - Rutschman, Ana Santos: The COVID-19 Vaccine Race: Intellectual Property, Collaboration(s), Nationalism and Misinformation, *Washington University Journal of Law & Policy*, 64 (2021), 177–183. o.
 - Schrijver, Nico: A New Convention on the Human Right to Development: Putting the Cart Before the Horse? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 38 (2020), 84–93. o. <https://doi.org/10.1177/0924051920924547>.
 - Szabó Gábor: A gazdasági, szociális és kulturális emberi jogok érvényesíthetősége – Az államok és nem állami szereplők nemzetközi jogi felelőssége, in: Jubileumi tanulmánykötet az 1966. évi emberi jogi egyezségokmányok elfogadásának 50. évfordulójára (szerk.: Csapó Zsuzsanna), Budapest, Dialóg Campus, Wolters Kluwer, 2019, 223–239. o.
 - Torreele, Els – Amon, Joseph J.: Equitable COVID-19 Vaccine Access, *Health and Human Rights Journal*, 23 (2021), 273–288. o.
-
-